

W stronę inkluzywności. Przecięcia inności w dyskursach wykluczenia

DOI: <https://doi.org/10.14394/etyka.1363>

 Michał Bomastyk, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Anna Kola, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Katarzyna Więckowska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Z radością, satysfakcją i dumą oddajemy Państwu tematyczny numer ETYKI zatytułowany *Dyskursy Wykluczenia*. Znalazły się w nim w większości teksty, które w dużej mierze zostały przygotowane na konferencje naukowe organizowane wspólnie przez Pracownię Badań nad Obcością i Wykluczeniem¹, Wydział Humanistyczny i Wydział Filozofii i Nauk Społecznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu we współpracy z Fundacją Instytut Przeciwdziałania Wykluczeniom².

Tematyka konferencji, realizowanych regularnie od grudnia 2021 roku, wpisywała się w szeroki zakres problemowy związany z interdyscyplinarnymi zadaniami badawczymi Pracowni Badań nad Obcością i Wykluczeniem. Stąd tak dużo perspektyw zarówno

¹ Pracownia Badań nad Obcością i Wykluczeniem Społecznym to grant badawczy realizowany od 2021 roku w ramach konkursu IDE – Inter disciplinas excellentia Inicjatywy Doskonałości Uczelnia Badawcza UMK. Badania realizowane w ramach Pracowni włączają pytania natury filozoficznej, kognitywistycznej i społecznej dotyczące konstrukcji pojęcia obcości i wykluczenia oraz wpływu kategorii dyskursywnych na postrzeganie obcości i aktorów wykluczanych ze społeczeństwa, roli edukacji czy sposobów wytyczania granic przynależności do danej wspólnoty itp. Zespół Pracowni tworzą: Michał Bomastyk, Anna Kola, Tomasz Markiewka, Katarzyna Więckowska.

² Fundacja Instytut Przeciwdziałania Wykluczeniom (IPW) jest organizacją pozarządową, której celem i misją jest przeciwdziałanie wykluczeniu i wsparcie osób wykluczonych i dyskryminowanych poprzez niesienie im pomocy, tak aby mogły w zgodzie z sobą i bez przeszkód funkcjonować w swoim otoczeniu oraz tworzenie inkluzywnego środowiska, w którym każdy będzie mógł czuć się bezpiecznie i u siebie.

merytorycznych, jak i badawczych, właściwych dla różnych dyscyplin i obszarów nauk. Były to konferencje poświęcone zjawisku wykluczenia, teoriom feministycznym, męskościom i poszukiwaniu strategii włączających, które pozwoliłyby na dekonstrukcję podziału my-oni, ja-inny, ja-obcy oraz na włączenie tego, co zostało usytuowane na marginesach, peryferiach i pograniczu tego, co kulturowe i społeczne. Możemy tu wspomnieć o kwestiach związanych z przemocą wobec kobiet, aktach subwersywnych, przekraczających patriarchalne czy męskocentryczne normy społeczno-kulturowe określające to, co kobiece i męskie, a może raczej uważane za nie-kobiece i nie-męskie. Mowa tu na przykład o realizacji nieheteronormatywnej strategii tożsamościowej czy rezygnacji z macierzyństwa lub ojcostwa.

Gdy myślimy o marginesach i peryferiach, to nie możemy nie wspomnieć o konstruktach społeczno-kulturowych i mechanizmach wykluczenia, które wytwarzają obcego. Mowa m.in. o granicy, która stabilizuje asymetryczny układ „my-oni”, „swoi-obcy” w kontekście osób uchodźczych czy szerzej – cudzoziemców. Poprzez wynoszenie granicy do wymiaru aksjologicznego i moralnego, do poziomu relacji i konstrukcji ludzkiego podmiotu, wyłania się nowy typ, jakim jest *infracuman* – podmiot, który nie ma cech człowieka, jest zdehumanizowany i wyłączony z obszaru moralności i etycznej troski (Gilroy 2000).

Wreszcie, gdy myślimy o marginesach i peryferiach, dochodzimy do tego, co przemilczane, co ukryte i wywołuje wstyd – do tabu, o którym najlepiej nie mówić, bo wówczas odczarowuje się to, co zaczarowane w kulturze, to jest jej idealność, obiektywność i uniwersalność oraz powierzchowną inkluzywność. Do tych „niechcianych” tematów wciąż zaliczamy przemoc wobec kobiet, rasizm, ksenofobię czy homofobię.

Wydaje się więc, że niniejszy tom można potraktować jak soczewkę, przez którą wykluczenie ukazywane jest jako wyzwanie, z którym należy się zmierzyć we współczesnym świecie, zaś każdy z tekstów prezentowanego numeru ukazuje ramy, w których wykluczenie się stabilizuje oraz przedstawia konsekwencje dla funkcjonowania jednostek doświadczających wykluczenia, marginalizacji czy stygmatyzacji.

Kategorią spajającą wszystkie teksty będące częścią prezentowanego tematycznego tomu ETYKI jest kategoria inności. Jest ona ukazana w

sposób różnorodny, ponieważ na konstrukcję Innego wpływ mają liczne czynniki, które możemy odnaleźć w poszczególnych tekstach: płeć, orientacja psychoseksualna, narodowość, etniczność, sytuacja społeczna, status materialny, bycie uchodźcą, stan psychiczny itd. Wszystkie one wpływają na konstrukcję Innego i każda z nich w odmienny sposób. Oznacza to, że inność nie jest kategorią jednowymiarową, homogeniczną, lecz jest dużo bardziej złożona i jej intersekcjonalne ujęcie pozwala dostrzec, że „każdy Inny jest inny”. Możemy więc zasadnie stwierdzić, że prezentowany tom traktuje o przecięciach inności i o uwikłaniu tej kategorii w procesy upodmiotowienia i włączania, ale też dehumanizacji i wykluczania. Przez pryzmat kategorii inności możemy dostrzec, że – paradoksalnie – pary te nie mogą bez siebie istnieć i wzajemnie się konstytuują.

Kategoria innego jest dobrze znana w tradycji filozoficznej, między innymi za sprawą Jeana-Paula Sartre’a i Simone de Beauvoir, myślicieli egzystencjalnych. Filozofia egzystencjalna ukazała nam ciekawą perspektywę inności i innego, co doskonale wpisuje się w tematykę tomu poświęconego dyskursom wykluczenia. Przybliżmy to egzystencjalne spojrzenie na inność i innego.

Sartre zaprezentował inność jako kategorię kluczową dla ludzkiej egzystencji i konstrukcji ludzkiego podmiotu. Bez innego nie jestem w stanie realizować egzystencjalnego projektu, to znaczy stawać się podmiotem i bytem-dla-siebie, zdolnym do refleksji o sobie samym, jak i innym właśnie. Co jednak ważne, inny stanowi podstawę mego bytu, ukazuje mi bowiem moją przedmiotowość. Ja natomiast, tylko dzięki innemu – uchwyceniu siebie jako przedmiot – mogę transcendować w kierunku stawania się bytem-dla-siebie i nicościowania przedmiotowego bycia-w-sobie (Sartre 2007, s. 451). Nie byłoby to możliwe bez spojrzenia innego, bez obecności innego w mojej egzystencji. Jak pisze Sartre, inny patrząc na mnie pozwala mi uświadomić siebie samego i podjąć refleksję, dążyć do zmiany i stawania się bytem-dla-siebie. Tu jednak pojawia się nazywana przez de Beauvoir „tragiczna niejednoznaczność ludzkiej kondycji” (de Beauvoir 2000, s. 8). Z jednej bowiem strony człowiek jest swym własnym prawodawcą (Sartre 2007, s. 82), z drugiej zaś pojawia się inny, który tę autonomię niejako odbiera. De Beauvoir zwraca uwagę, że człowiek dryfuje między tymi porządkami – konstytuowaniem siebie w swej pełnej autonomii, a wchodzeniem w relację z innym, bez którego

nie jest w stanie egzystować. Stąd właśnie owa tragiczność: dążę do bycia podmiotem, czystą wolnością, zaś inny staje mi na drodze i mnie uprzedmiotawia. Dzięki temu jednak inny ukazuje to, kim jestem, umożliwiając mi stawanie się podmiotem i bytem-dla-siebie w procesie realizacji egzystencjalnego projektu.

Relacja z innym jest więc konieczna. Sartre zauważa, że „[inny] ukonstytuował mnie wręcz jako nowy rodzaj bytu” (Sartre 2007, s. 288). Mowa tutaj o nowej kategorii, obok bytu-w-sobie i bytu-dla-siebie, mianowicie bycie-dla-innego. Aby zatem móc konstytuować siebie jako podmiot, móc stawać się bytem-dla-siebie, należy być-dla-innego. Oznacza to między innymi, że za innego należy ponosić odpowiedzialność, ponieważ zostaje on włączony w obszar mojego doświadczenia (Sartre 2007, s. 680). Co ważne, inny ponosi odpowiedzialność także i za mnie, ponieważ również i ja jestem „innym dla innego”. De Beauvoir z kolei, jak pokazuje Christinia Landry, zwraca uwagę, że odpowiedzialna relacja z innym to relacja, w której uznaję, że jego obecność w mojej egzystencji jest niezbędną, umożliwia mi odsłonięcie się przed innym (*disclosure*) (Landry 2018, s. 88). Odsłaniając siebie przed innym, byt egzystuje jako wolny zarówno w stosunku do siebie, jak i innego, kultywując moralną wolność (*moral freedom*) (Landry 2018, s. 88).

Sartre ugruntował innego w świecie, pokazując, że człowiek jest bytem, który pozostaje w ciągłej relacji-do-świata i wszystkiego, co go otacza. Inny Sartre’a ma ciało i jest w świecie osadzony. W przypadku de Beauvoir natomiast wydaje się, że ona usytuowała byt, to jest nie tyle wykazała, że człowiek jest-w-świecie, ale także pokazała, że owo usytuowanie pociąga za sobą różne konsekwencje dla funkcjonowania bytu, nierzadko umożliwiając mu stawanie się sprawczym i autonomicznym podmiotem – transcendowanie ku byciu-dla-siebie. Filozofka zaprezentowała człowieka jako całość z jego wszystkimi egzystencjalnymi przymiotami: ciałem, płcią, orientacją psychoseksualną, statusem społeczno-ekonomicznym i doświadczeniami. Zauważyła, że nie wystarczy, jak zdaje się twierdzić Sartre, powiedzieć, że jestem „innym dla innego” i że „inny jest innym dla mnie”, ponieważ bycie-innym nie oznacza zawsze tego samego i biorąc pod uwagę sposób bycia bytu można stwierdzić, że podmiotowość może wyczerpywać się w byciu Innym. Ten Inny skazany jest na immanencję,

co czyni jego egzystencję ślełą i głuchą, bez pragnień i bez uczuć (de Beauvoir 2000, s. 8).

De Beauvoir uchwyciła to, co inne w perspektywie interseksyjnej i dostrzegła wspomniane wyżej przecięcia inności. Na przykładzie tego, co kobiece, badaczka pokazała, że w męskocentrycznym modelu patriarchalnym „kobieta”³ usytuowana jest w immanentnym „królestwie kobiecości”, aby w nim realizować patriarchalne cele (de Beauvoir 2014, s. 92). Analizując „kobietę jako Inną”, de Beauvoir pokazała, jak usytuowanie w konkretnej rzeczywistości społeczno-kulturowej wpływa na nasz status innego oraz przecięcia inności w ludzkiej egzystencji. Kiedy więc opisujemy „kobietę jako Inną”, wyraźnie możemy dostrzec, jakie występują mechanizmy wykluczenia, odbierające temu, co kobiece, autonomię i wyłączające kobiety z przestrzeni sprawstwa i odpowiedzialnej egzystencji. Do tych mechanizmów zaliczyć możemy: dehumanizację, pozbawianie odpowiedzialności czy mistyfikację kobiecości.

O inności, byciu-innym, byciu-dla-innego i sposobach w jaki inny egzystuje można byłoby jeszcze wiele mówić. To krótkie wprowadzenie do inności w egzystencjalizmie niech posłuży jako punkt wyjścia do analizy artykułów zawartych w prezentowanym tomie ETYKI. Czytanie ich w odniesieniu do kategorii inności na tle historycznej analizy problemu wykluczenia z różnych form dyskryminacji w odniesieniu do kategorii „obcego” i „innego” (M. Środy „Wykluczenie jako problem kulturowy i moralny”) pozwoli dostrzec ów interseksyjny charakter opracowań autorstwa Ludmiły Janion („Debaty o «ciotach» i «ciotkach»: analizy prasy gejowskiej między studiami kulturowymi a socjolingwistyką”) i Olgi Załęskiej („[Dyskurs internetowy osób bezdzietnych z wyboru – o wykluczeniu i wykluczaniu](#)”) oraz filozoficzną głębię analiz Elżbiety Filipow („Topicality of John Stuart Mill’s views on violence against women”) i Kingi Elert-Gadacz („Heterogeniczność macierzyństwa w teorii Simone de Beauvoir”), znaczenia zachowań woluntarystycznych i oddolnej pomocy w sytuacji kryzysu wojny i uchodźstwa z wywiadu z Pawłem Rudnickim czy recenzji książek Reece’a Jonesa, Cordelii Fine i Marcina Piątkowskiego, jak również może

³ Nie ma tutaj mowy o konkretnej kobiecie, lecz o kategorii będącej egzemplifikacją tego, co inne.

ukierunkować na poszukiwanie włączających strategii, dzięki którym to, co wykluczone, będzie mogło zostać włączone, a to, co obce, na nowo będzie tym, co inne – konstytutywne dla mnie, dla nas i dla świata.

Bibliografia

Beauvoir, S. 2000. *The Ethics of Ambiguity*. Princeton: Recording for the Blind & Dyslexic.

Beauvoir, S. 2014. *Druga płeć*, tłum. Gabriela Mycielska, Maria Leśniewska. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.

Gilroy, P. 2000. *Against Race: Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.

Landry, C. 2018. „Toward a Feminist Phenomenological Ethics”. W: *Rethinking Feminist Phenomenology: Theoretical and Applied Perspectives*, S. Cohen Shabot, C. Landry (red.), 87–102. Lanham: Rowman & Littlefield International.

Sartre, J.P. 2007. *Byt i nicość: Zarys ontologii fenomenologicznej*, tłum. Jan Kielbasa. Kraków: Wydawnictwo Zielona Sowa.